

XVII. YÜZYILDA TRABZON EYÂLETİNİN İDARİ TAKSİMATI VE VERGİLENDİRİLEBİLİR NÜFUS: GİRESUN, KEŞAP, KÜRTÜN VE YAVABOLU NAM-I DİĞER (GÖRELE) KAZÂLARI ÖRNEĞİ*

Süleyman DEMİRCİ**

ÖZET

17. Yüzyıl Avârızhâne İcmal Tahrir defterlerindeki kayıtlara göre **Trabzon Eyâleti** idarî taksimat bakımından Kazâ-i Trabzon, Sürmene, Giresun, Rize, Keşap, Mapavri, Kürtün, Maçuka, Of ve Kazâ-i Yavabolu nam-ı diğer Görele'yi içine alan toplan 10 **kazâ** merkezinden oluşmaktadır. **Giresun kazâsı** vergilendirilebilir nüfus bakımından **Trabzon Eyâleti** içerisinde **ikinci büyük kazâ** olarak görülmektedir. Bu çalışma 17. Yüzyılın ilk yarısından yüzyılın sonuna kadar olan yaklaşık 60 yıllık bir zaman dilimi içerisinde bölgede yaşanan idarî taksimat değişiklikleri ile vergi toplamaya esas teşkil eden “vergi-ünitesi”-hâne sayılarını karşılaştırmalı bir şekilde incelemekte ve böylece incelenen **Giresun, Keşap, Kürtün ve Yavabolu (Görele) Kazâlarının** sosyo-ekonomik durumu ile ilgili arşive dayalı değerlendirme yapmamıza imkân tanımaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Trabzon, Giresun, Keşap, Görele, Tahrir Defterleri, 17. Yüzyıl*

* Bu makale Giresun Üniversitesi KARASAM tarafından yapılan 4. Karadeniz Uluslararası Sempozyumu (6-8 Ekim 2011)'na sunmuş olduğum tebliğin gözden geçirilmiş halidir.

** Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi 38039 Melikgazi KAYSERİ e-posta: sdemirci@erciyes.edu.tr

**SEVENTEENTH CENTURY ADMINISTRATIVE UNITS OF
TRABZON AND TAXABLE POPULATION:
THE CASE OF THE KAZÂS OF GİRESUN, KEŞAP,
KÜRTÜN AND YAVABOLU (GÖRELE)**

ABSTRACT

According to the 17th Century Avârızhâne tahrir defters administrative division of Trabzon consists of 10 kazâs i.e. Kazâ-i Trabzon, Sürmene, Giresun, Rize, Keşap, Mapavri, Kürtün, Maçuka, Of ve Kazâ-i Yavabolu nam-ı diğer Görele. **The kazâ of Giresun** is the second largest *kazâ* as far as “*tax-house unit*”-*Avârızhâne* system is concerned. This paper aims to examine changes in the number of taxable population and the administrative division of Trabzon. By doing this we will be able to comment on the socio-economic situation of Giresun and its surrounding areas (**Keşap, Kürtün and Yavabolu (Görele)**) in accordance with the archival documents.

Key Words: *Trabzon, Giresun, Keşap, Görele, Tahrir Registers, 17th Century*

“Trabzandır yerimüz

Akça tutmaz elimüz

Hapsi paluk olmasa

Niçe olurtı halumuz”***

GİRİŞ

XVI. yüzyılda Trabzon, idarî taksimat olarak bugünkü Vilâyet sınırları içerisinde bulunan İlçelerin tamamını içine almakta, ayrıca Giresun merkez kazâsı ile Keşap, Dereli, Karabulduk, Yağlıdere, Doğankent, Çanakçı, Espiye, Tirebolu, Görele ve Eynesil ilçelerini kapsamaktaydı. Aynı şekilde bugünkü Gümüşhâne İlinin Kürtün ve Torul ilçeleri ve Gümüşhâne

*** Evliya Çelebi Seyahatnamesinden naklen Yücel Dağlı, “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Trabzon” Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildiriler - 6-8 Kasım 1998, Yay. Haz. Kemal Çiçek – Kenan İnan ve diğerleri, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları:75, (Trabzon 1999), s. 301.

merkezini de idarî taksimatta Trabzon sancağı içerisinde görmekteyiz. Trabzon'un Osmanlı İdaresine alınması ile birlikte bugünkü Rize Vilâyetinin bütün İlçeleri de Trabzon'a bağlanmış ve arşiv belgelerine bu şekilde kayıt edilmiştir.¹

Fatih Sultan Mehmet'in saltanatının ilk yıllarında Giresun Pontus Rum İmparatorluğunun idaresinde olup 1461'de Trabzon'un fethi esnasında Rumların elinde güçlü bir kale durumunda bulunmaktaydı. Muhtemelen Trabzon'un fethini takiben Osmanlı Ordusunun dönüşü esnasında şehir savaşmaksızın Fatih Sultan Mehmet tarafından teslim alınmıştı. Şehrin direnmeksizin teslim alındığını gösterir deliller fetihten yaklaşık çeyrek asır sonra yapılan tahrir defterindeki kayıtlı bilgilerden görülmektedir.²

Bilindiği üzere Giresun Osmanlı idaresine girdiğinde bir kazâ merkezi olmuştu. Giresun kazâsı 1486 tarihli tahrir defterinde Trabzon sancağına bağlı "ze'amet-i Kürtün" adlı idarî bölgenin merkezi durumundadır. 1515'te Kürtün kazâsına bağlı Çepni Vilâyeti tabirine rastlanmakta ve Giresun bu vilâyetin merkezi durumundadır. 16. Yüzyıl literatüründe kullanılan Çepni Vilâyeti tabiri zamanla yerini Giresun kazâsı'na bıraktı.³ İncelenen dönemde Giresun, Trabzon sancağının en batı ucunu oluşturmakta ve Canik Sancağı ile olan sınırı şehrin batısındaki Batlama deresinden başlatılmaktaydı.⁴

Osmanlı dönemi Giresun'u hakkında en ayrıntılı bilgiler, XV ve XVI. Yüzyıllara ait Trabzon sancağı tahrir defterlerinde yer alır. Bu defterlerden en erken tarihli olanına göre 1486'ya doğru yerleşmenin kale içinde ve hemen civarında olduğu ve şehrin askerî özelliğinin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu dönemde Giresun 114 nefer, yirmi iki dul (bive) hıristiyan nüfusa sahipti. Bahse konu gayr-i Müslim nüfus kaleyi tamir etmek, Giresun'dan geçen gemilere kılavuzluk yapmak şartıyla her türlü vergiden muaf tutulmuşlardı ki bu durum şehri Osmanlıların barış yolu ile teslim aldığını gösterir delil olarak kabul edilmektedir.⁵

¹ Hanefi Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2002, s. 19-49; Ayrıca bkz. M. Tayyib Gökbiçgin, "XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi", *TTK Belleten*, XXX/102(1962), 293-337. 18. Yüzyılda Trabzon Eyâleti'nin idarî taksimatı ile ilgili bkz. O. Kılıç, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon Eyâleti'nin İdarî Taksimatı ve Tevcihati", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildiriler - 6-8 Kasım 1998*, Yay. Haz. Kemal Çiçek – Kenan İnan ve diğerleri, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları:75, (Trabzon 1999), s. 179-192.

² Feridun M. Emecen, "Giresun", *DVİA*, Cilt 14, İstanbul 1996, s. 79-80. Ayrıca bkz. Aynı müellif, "XV-XVI. Asırlarda Giresun ve Yöresine Dair Bazı Bilgiler", *Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 4 (Samsun 1989), s.157-168.

³ Emecen, "Giresun", s. 83.

⁴ Emecen, gös.yer. Ayrıca bkz aynı müellif, "Trabzon Eyâletinin Batı Sınırları", *Trabzon Tarihi Sempozyumu (6-8 Kasım 1998)*, Trabzon 1999, s. 159-166.

⁵ Emecen, "Giresun", s. 80.

Osmanlı dönemi Giresun'un nüfusu ve sosyal-iktisadi durumu hakkında tafsilatlı bilgi XVI. yüzyıl tahrir defterleri ve XVII. Yüzyıl'a ait Anadolu ve Rumeli Avârizhâne Tahrir defterleri serileri ile bölgenin Cizye defterleri ve Trabzon Şer'iyeye sicillerinde bulunabilir. Fakat 17. yüzyılda Giresun'un fiziki ve içtimai yapısı hakkında elimizde ayrıntılı bir bilgi yoktur. Aşık Mehmed, incelenen dönemde Trabzon ile Giresun'un karadan **üç**, Samsun ile Giresun'un ise **dört günlük** mesafede olduğunu ifade eder. Katip Çelebi, Cihannümasında "Giresun" hakkında Aşık Mehmed'in verdiği bilgileri tekrar eder ve Giresun'un bir dağ üzerinde kalesinin bulunup harap bir vaziyette olduğu ve deniz kıyısında bir yerde akik taşının⁶ çıktığını ifade etmektedir. Bu dönemle ilgili yazdıkları arasında Evliya Çelebi'de Giresun hakkında tatminkâr bilgi vermez ve Giresun'u çarşı içerisinde camileri, mescidi, han, hamam ve pazarı bulunan ve fazla büyük olmayan bir kasaba olarak tanıtır.⁷ Feridun Emecen Başbakanlık Osmanlı Arşivinde KK2697'de kayıtlı **Kasım 1682** tarihli bir Avâriz defterini inceleyerek şehirde beşi Müslümanlara ve biri Hıristiyanlara ait olmak üzere altı mahallenin olduğunu göstermektedir ki Müslüman mahallelerde 116 ve Hıristiyan mahallelerde ise 5 Avâriz vergi mükellefinin ismi kayıtlıdır. Buradan hareketle civar köylere kayıtlı olup şehirde oturanlar, vergiden **muaf askeri denilen zümreler, seyyid, imam, hatip** gibi din görevlilerinin bu rakama dâhil olmadığını düşünülerek bu dönemde Giresun'un toplam nüfusunun 1000-1500 civarında olabileceği tahmin edilmektedir.⁸

Aşağıdaki değerlendirmelerden arzulanan sonucun elde edilebilmesi için metnin altında verilen tabloların değerlendirmeye esas metin ile birlikte takip edilmesi faydalı olacaktır. Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan İncelediğimiz 40 civarındaki Anadolu ve Rumeli Eyâletleri Avârizhâne Tahrir defterlerinden hareketle Trabzon Eyâleti içerisinde toplam **10 adet kayıtlı kazâ** idaresi varlığı teyit edilmekte defterlerde aşağıdaki gibi listelenmektedir.

⁶ Akik taşının insan üzerine etkileri ile ilgili bir çalışma için bkz. Sibel Kılıç, "Takılarda Kullanılan Organik ve Mineral Taşların İnsan Üzerine Etkileri" *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 29, Bahar 2011, s. 127-128.

⁷ Emecen, "Giresun", s. 81.

⁸ Emecen, s. 82. Avârizhâne defterlerinin nüfus tahminlerinde kullanımıyla ilgili bir çalışma için bkz. Süleyman Demirci, "Demography And History: The Value of The *Avârizhâne* Registers For Demographic Research: A Case Study of The Ottoman Sub-Provinces of Konya, Kayseri And Niğde, C.1620s-1700", *Turcica* **38** (2006): 181-211. Osmanlı'da Avâriz vergileri ile ilgili bir çalışma için bkz. Süleyman Demirci, "Collection of *avâriz* and *nüzul* levies in the Ottoman Empire, 1620- 1700", *Türk Tarih Kurumu BELLETEN*, **69/256** (Aralık 2005):897-912.

1. TRABZON EYÂLETİNİN İDARÎ TAKSİMATI VE VERGİLENDİRİLEBİLİR NÜFUS (1640-1700)

1583-1600 yılları arasında Trabzon sancağında beş yeni kazânın kurulduğunu görmekteyiz. 16. yüzyılın son çeyreği ile 17. yüzyıl başlarında Keşap, Tirebolu, Yavabolu nam-i diğer Görelle, Maçka(Maçuka) ve İçil nam-i diğer Yomura kazâları kurulmuştu.⁹ 17. Yüzyıl Avârizhâne Tahrir defterlerindeki kayıtlara göre **Trabzon Eyâletinin** idarî taksimat bakımından Kazâ-i Trabzon, Sürmene, Giresun, Rize, Keşap, Mapavri, Kürtün, Maçuka, Of ve Kazâ-i Yavabolu nam-ı diğer Görelle'yi içine alan toplan 10 **kazâ** merkezinden oluşmakta olduğunu görmekteyiz. Fakat İçil nam-i diğer Yomura kazâsı bizim kullandığımız defterlerde görülmemektedir.

a- Avârizhâne Sayıları: Vergilendirilebilir Nüfus (1640-1700)

Avârizhâneyi Osmanlıda belli sayıda gerçek hânelerden oluşan “vergi ünitesi” şeklinde tarif etmek mümkündür. 15. ve 16. yy’ın ilk yarılarında bir gerçek hâne veya yetişkin erkek -“nefer”- bir avârizhânesi olarak kabul edilirken bu durum 17. yy’da değişikliğe uğrayarak birden çok gerçek hâne ve/veya “nefer”den bir avârizhâne oluşturulmaya başlanmıştır. Bir avârizhânesi içerisindeki gerçek hâne sayısı zaman içerisinde ve bölgenin sosyo-ekonomik durumuna göre farklılıklar arz eder.¹⁰ İncelediğimiz defterlerde Giresun ve çevresi ile ilgili bir “vergi ünitesi” nin kaç gerçek hâne veya neferden oluştuğuna yönelik bir bilgi ile karşılaşmadık. Bu yüzden gerçek hâne/avârizhâne nispetlerinin bilindiği yerlerde vergilendirilebilir nüfusu tespit etmek için burada kullandığımız defterlerden elde edilen veriler sadece tahmin yürütme bağlamında ihtiyatla kullanılabilir. Bu bağlamda 1642 tarihli Canik sancağı tahrir defterinde 1 Avârizhânenin yaklaşık 11 gerçek hânedan oluştuğunu görmekteyiz.¹¹ Aynı şekilde Karaman Eyâletinin farklı idarî birimlerinde gerçekhâne/avârizhâne nispetlerinin 9 ile15 gerçek hâne arasında değiştiğini görmekteyiz¹².

⁹ Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağı*, s. 46. Trabzon Eyaletinin oluşumu ve zaman içerisinde değişimi ile ilgili analitik bir değerlendirme için bkz. Feridun M. Emecen, “Trabzon Eyâletinin Batı Sınırları”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu (6-8 Kasım 1998)*, Trabzon 1999, s.159-166.

¹⁰ Bkz Süleyman Demirci, “Osmanlı Klasik Sisteminde Değişim: Diyarbakır Eyâletinde Olağanüstü Vergi Uygulamalarına Yönelik Gözlemler: 1645-1700” *II. Uluslar arası Osmanlı'dan Cumhuriyete Diyarbakır Tarihi Sempozyumuna* (Diyarbakır, **15-18 Kasım2006**) sunulan tebliğ yeni eklemeler ile birlikte **3 cilt** olarak yayınlanan *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır / Diyarbakır in the Ottoman Era*, editörler: Bahaeddin Yediylidiz-Kerstin Tomenedal, Cilt 2, **Ankara 2008**:363-385 .

¹¹ Mehmet Öz, *Canik Sancağı Avâriş Defterleri (1642)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2008, s. XXIV.

¹² Bkz. Süleyman Demirci, “Tax-House Unit System And The Collection Of Ottoman Extra-Ordinary Taxes, C. 1600-1700” *International Symposium on Sustainable Development.*, June 09 - 10, 2009, Sarajevo- Bosnia and Herzegovina, Volume 1, Economy and Management Proceedings, IBU Publication, **Sarajevo 2009**:446-449.

Giresun kazâsı vergilendirilebilir nüfus bakımından önemli sayılabilecek kazâlardan biri olarak görülmektedir.¹³ Yüzyıl içerisinde vergilendirmeye dair nüfus diğer idarî birimlerle karşılaştırıldığında eyâlet içerisindeki en çok vergi nüfusunun kayıtlı olduğu dört kazâdan (Trabzon, Of, Yavabolu) biri olarak gördüğümüz Giresun kazâsı başlangıçta 91.75 hâne ile görülürken 1652’de **18.75** hânelik bir düşüşle **73** hâne’ye gerilemekte olup mevcut durumu **1681** yılına kadar muhafaza etti. Fakat hâne sayılarında yaşamış olduğu düşüş **40.25** hâne’lik yeni bir düşüşle toplam avârizhâne sayısının yüzyılın sonuna doğru **32.75** hâne’ye gerilediğini görmekteyiz.

Tablo 1: Trabzon Eyâleti Avârizhâneleri, 1640-1700¹⁴

Defter no	Tarih	K. Trabzon	Sürmene	Keşap	Kürtün	Of	Giresun
M3845	1641/2	116.25	70	64.75	49.75	88	91.75
KK2604	1643	116.25	70	64.75	49.75	88	91.75
MM2808	1645	116.25	70	64.75	49.75	88	91.75
MM3832	1648	116.25	70	64.75	49.75	88	91.75
MM3835	1649	116.25	70	64.75	49.75	88	91.75
MM4950	1650	116.25	70	64.75	49.75	88	91.75
MM3844	1652	72.75	73	51	42.25	108.5	73
MM2989	1654	72.75	73	51	42.25	108.5	73
KK2623	1655	72.75	72.5	51	42.25	108.5	73
MM3847	1656	72.75	72.5	51	42.25	108.5	73
KK2625	1657	72.75	43.5 (29¹⁵)	51	42.25	108.5	73
MM3850	1658	75.75	43.5	51	42.25	108.5	73
MM3810	1660	75.75	72.5	51	42.25	108.5	73
MM3067	1664	---	---	---	---	---	---
MM3354	1665	---	---	---	---	---	---
MM2783	1665	---	---	---	---	---	---
KK2651	1670	75.75	72.5	51	42.25	108.5	73
MM3834	1671	75.75	72.5	51	42.25	108.5	73
MM2790	1672	75.75	72.5	51	42.25	108.5	73
MM2412	1673	75.75	72.5	51	42.25	108.5	73
KK2659	1674	75.75	72.5	51	42.25	108.5	73
MM2505	1675	75.75	72.5	51	42.25	108.5	73
KK2665	1676	75.75	72.5	51	42.25	108.5	73
MM3841	1678	75.75	72.5	51	42.25	108.5	73
MM3809	1679	75.75	72.5	51	42.25	108.5	73
MM3837	1680	75.75	72.5	51	42.25	108.5	73
MM3830	1681	75.75	72.5	51	42.25	108.5	73
MM9480	1686	85.5	59.25	35.75	38.25	104.25	32.75
MM2805	1687	85.5	59.25	35.75	38.25	104.25	32.75
MM3839	1688	85.5	59.25	35.75	38.25	104.25!	32.75
MM2793	1691	85.5	59.25	35.75	38.25	104.25	32.75
MM2471	1692	85.5	59.25	35.75	38.25	104.25	32.75
MM3807	1696	85.75	59.25	35.75	38.25	104.25	32.75
MM3820	1699	85.75	59.25	35.75	38.25	104.25	32.75
MM3826	1700/1	85.75	59.25	35.75	38.25	104.25	32.75

¹³ Krş. Tablo 1.

¹⁴ Tabloda vermiş olduğumuz bilgiler Karadeniz Teknik Üniversitesinin ev sahipliği yaptığı 18-23 Eylül 2006 tarihlerinde Trabzon da yapılan *Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Çalışmaları Konferansı CIEPO-17*’de sunmuş olduğum “Osmanlı’da Devlet, Toplum ve Ekonomi: XVII. Yüzyılda Trabzon Eyâletinin Avârizhâneleri ve Vergi Miktarları Üzerinde Gözlemler” konulu tebliğimden alınmıştır.

¹⁵ Ocaklık-ı matbah-ı amire

XVII. Yüzyılda Trabzon Eyâletinin İdarî Taksimatı ve Vergilendirilebilir Nüfus:
Giresun, Keşap, Kürtün ve Yavabolu Nam-ı Diğer (Görelle) Kazaları Örneği

Defter no	Tarih	Rize	Mapavri	Maçuka	Yavabolu nam-ı diğer Görelle	Toplam
MM3845	1641/2	35*	---	21.5	88	625
KK2604	1643	35*	---	21.5	88	625.25
MM2808	1645	35*	---	21.5	85	622.25
MM3832	1648	35*	---	21.5	85	622.25
MM3835	1649	35*	---	21.5	85	622.25
MM4950	1650	35*	---	21.5	85	622.25
MM3844	1652	61*	---	18	78	578
MM2989	1654	61*	---	18	78	578
KK2623	1655	61*	---	18	78	578
MM3847	1656	61*	---	18	78	577
KK2625	1657	61*	---	18	78	577
MM3850	1658	61*	---	18	78	548
MM3810	1660	61*	---	18	78	580
MM3067	1664	---	---	---	---	580
MM3354	1665	---	---	---	---	580
MM2783	1665	---	---	---	---	580
KK2651	1670	61*	---	18	78	580
MM3834	1671	61*	---	18	78	580
MM2790	1672	61*	---	18	78	580
MM2412	1673	61*	---	18	78	580
KK2659	1674	61*	---	18	78	580
MM2505	1675	61*	---	18	78	580
KK2665	1676	61*	---	18	78	580
MM3841	1678	61*	---	18	78	580
MM3809	1679	61*	---	18	78	580
MM3837	1680	61*	---	18	78	580
MM3830	1681	61*	---	18	78	580
MM9480	1686	56.75	18.5	16.25	66.25	512.75
MM2805	1687	56.75	18.5	16.25	66.25	512.75
MM3839	1688	56.75	18.5	16.25	66.25	512.75
MM2793	1691	56.75	18.5	16.25	66.25	512.75
MM2471	1692	56.75	18.5	16.25	66.25	512.75
MM3807	1696	56.75	18.5	16.25	65.75	512.75
MM3820	1699	56.75	18.5	16.25	65.75	512.75
MM3826	1700/1	56.75	18.5	16.25	65.75	512.75

Keşap kazâsının 1641-1650 yılları arasında kayıtlı **64.75** avârız hânesi var iken **1652**'de **51** hâne'ye düşmekte ve **1681** yılına kadar bu mevcut hâne sayısını muhafaza etmektedir. **1686** yılında **15.25** hânelik ciddi bir düşüşle kazâda kayıtlı hâne sayısı **51** hâne den **35.75** hâne'ye gerilemekte ve yüzyılı bu değerde kalarak tamamlamaktadır.

Yavabolu (nam-ı diğer) Görelle kazâsının ise 1641-1650 yılları arasında kayıtlı avârızhâneleri **1642** ve **1643** yılları için **88** hâne, **1645-50** yılları arasında **85** hâne olarak görülmektedir. **1652-1681** yıllarında kazânın kayıtlı hâne sayısı **7 hânelik** bir gerileme ile **78** hâne'ye düşmektedir. Diğer yerlerde pek rastlamadığımız bir şekilde küçük ölçekli bir değişiklik daha yaşanarak **1686-1692** yılları arasında **66.25** hâne ve takiben **1696-1700** yılları arasında da **65.75** hâne kayıt edilmiştir.

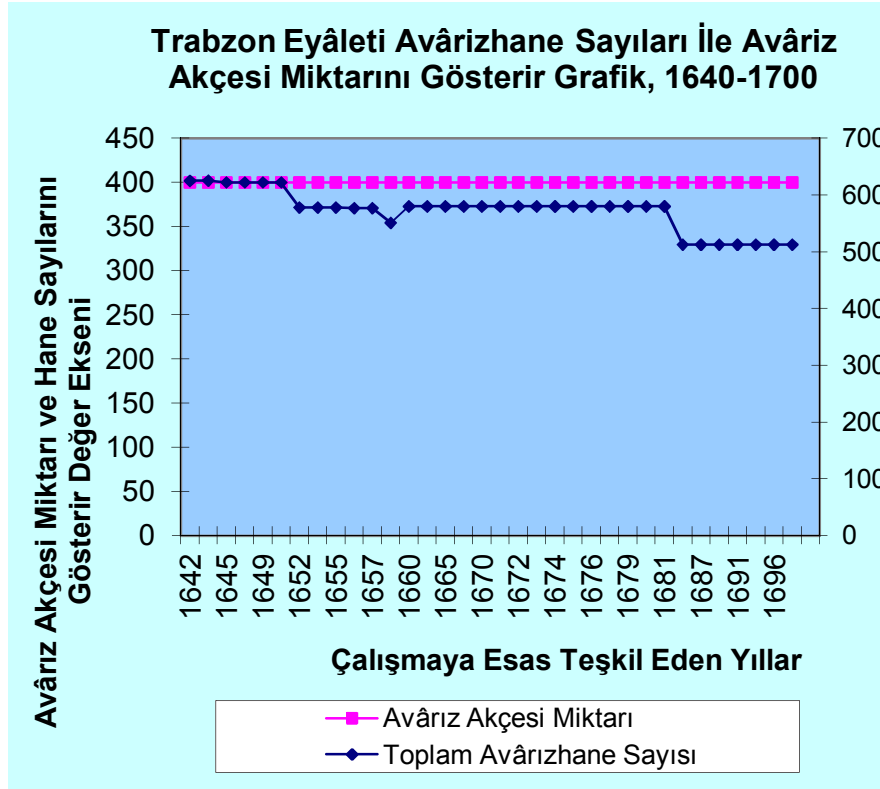
Kürtün kazâsı: Kürtün kazâsında da benzer şekilde diğer yerlerde görmüş olduğumuz üç basamaklı değişimi aynen görmekteyiz. Birinci basamakta hâne sayısı **1641/2-1650** yılları arasında **49.75** hâne olarak verilirken, ikinci basamakta **1652-1681** yılları arasında **7.5** hâne'lik bir gerilemeyle toplam avârizhâne sayısı **42.25** hâne olarak kayıt altına alındı. Üçüncü basamak olarak adlandırdığımız **1686-1700** yılları arasında ise **4** hâne'lik bir gerileme ile kazânın toplam hâne sayısı **38.25'** hâne'ye düşmektedir.

Tablo 2: Trabzon Eyâleti Avârizhâneleri'nin Kazâlara Göre Yüzelik Dağılımı, 1640-1700¹⁶

	1641/2 %	1652 %	1660 %	1686 %	1700 %	Fark + / - %
Trabzon	18.6	12.58	13	16.67	16.67	- 1.93
Sürmene	11.2	12.62	12.5	11.55	11.55	+ 0.35
Keşap	10.3	8.82	8.7	6.97	6.97	- 3.33
Kürtün	7.6	7.30	7.2	7.45	7.45	- 0.15
Of	14	18.77	18.70	20.33	20.33	+ 6.33
Giresun	14.6	12.62	12.5	6.38	6.38	- 8.22
Rize	5.6	10.55	10.51	11.06	11.06	+ 5.46
Mapavri	---	---	---	3.51	3.51	---
Maçuka	3.44	3.11	3.10	3.16	3.16	- 0.28
Yavabolu nam-ı diğer Görele	14.8	13.49	13.44	12.92	12.92	- 1.88
Toplam	100	100	100	100	100	

¹⁶ Tabloda vermiş olduğumuz bilgiler *Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Çalışmaları Konferansı CIEPO-17*'de sunmuş olduğum "Osmanlı'da Devlet, Toplum ve Ekonomi: XVII. Yüzyılda Trabzon Eyâletinin Avârizhâneleri ve Vergi Miktarları Üzerinde Gözlemler" konulu tebliğimden alınmıştır.

Grafik 1¹⁷

SONUÇ

1640-1700 tarihleri arasında Trabzon Eyâleti genelinde avârizhâne sayılarında üç kademeli bir değişim görülmektedir. 1641/2 Trabzon Eyâleti'nin 625 kayıtlı avârizhânesi vardır. **Görelle kazâsının** avârizhânelerindeki 3 hânelik bir düşüşle Eyâletin genel toplamında ciddi bir değişikliğe yol açmadan toplam avârizhânesini **622.25** hâne'ye düşürmüş ve bu şekilde ortaya çıkan yeni durum 17. Yüzyılın ortalarına kadar değişmeden devam etmiştir.¹⁸

Bu çalışmada kullandığımız MM3845/1641-42 tarihli ilk defterden itibaren 10 yıllık bir zaman dilimini takiben **1652-1658** tarihleri arasında

¹⁷ Grafik 1'de vermiş olduğumuz bilgiler Süleyman Demirci, "Osmanlı Klasik Sisteminde Değişim: Diyarbakır Eyâletinde Olağanüstü Vergi Uygulamalarına Yönelik Gözlemler: 1645-1700", *Osmanlıdan Cumhuriyet'e Diyarbakır* ed. Bahaeddin Yedıyıldız & Kertsin Tomenendal, cilt 2, Ankara 2008, s. 375'ten alınmıştır.

¹⁸ Krş. Tablo 1.

küçük ölçekli olmak üzere hâne sayılarında değişiklik görülmekte ve 1660 yılında muhtemelen daha önce muaf ve/veya değişik sebeplerden kaynaklanan 2-3 hânelik düşüş telafi edilerek toplam hâne sayısı **580** hâneye çıkmakta ve inceleyebildiğimiz defterlerin verdiği bilgiler çerçevesinde **1681** yılına kadar toplam hâne sayısını muhafaza etmekte olduğunu görmekteyiz.

MM9480 numaralı ve 1686 tarihli defterdeki bilgilere göre Eyâlet bazında üçüncü bir değişim olmakta ve bu çerçevede toplam avârizhâne sayıları **580 hânedan (67.25 hânelik bir düşüşle) 512.75 hâne'ye** gerilemekte ve 17. yüzyılın sonuna kadar da bu şekilde kalmaktadır.

1641-1650 tarihleri arasında Eyâlet'in kayıtlı en çok avârizhâne mükellefi bulunan kazâsı **116.25 hâne** ile Trabzon kazâsıdır. Aynı tarihler arasında **Giresun kazâsı** 91.75 hâne ile **ikinci**, Of kazâsı **88 hânelik** vergi mükellefi ile üçüncülüğü **Görece kazâsı** ile belli bir süreliğine paylaşmaktadır. Bu dağılımda 70 hâne ile Sürmene, 64.75 hâne ile **Keşap**, 49.75 hâne ile **Kürtün** ve son olarak da 35 hâne ile Rize ve Mapavri kazâları takip etmektedir.

1650 sonrası defterlerdeki kayıtlar incelendiğinde görülüyor ki Of kazâsında Eyâlet dahilindeki diğer yerlerde görülmedik bir şekilde toplam hâne sayısında 20.5 hânelik bir artışla kazâ toplamında 108.5 hâneye çıkıyor ve böylece vergi verir nüfus olarak avâriz vergileri bakımından Eyâlet içerisinde %22.2lik artışla ilk sıraya yükseliyor. Aynı dönemde Trabzon kazâsında 43.5 hânelik bir düşüş yaşanarak 116.25 hânedan 72.75 hâneye (%31.6lik düşüşle) gerilediğini görmekteyiz.¹⁹

Yine defterlerin verdiği bilgiler çerçevesinde açıklayamadığımız bir durum 1681 sonrasında Trabzon Eyâleti içerisindeki kazâların (Mapavri istisna tutulursa) ciddi avârizhâne düşüşü rastlanırken Trabzon kazâsında yaklaşık 10 hâne'lik bir artışın yaşanmış olmasıdır. Bu yükselme ile Trabzon kazâsının hâne sayısı 75.75'den 85.5 hâne'ye yükselecektir. Bu yükselişe rağmen Eyâletin toplam hâne sayılarındaki düşüş devam etmiştir.

MM9480 1686 Sürmene kazâsı 13 hâne, **Keşap kazâsı** 15.25 hâne ve **Giresun kazâsı** 40.25 hânelik düşüşle toplamda eyâlet içerisinde **68.5 hânelik** bir değişim ile 1681 yılının "yekün" avârizhâne sayısı olan 580 hâne'den Eyâlet geneli için 512.75 hâneye gerilediğini görmekteyiz. Burada kullanılan defterlerdeki bilgiler bu değişimin sebebini izah etmemize yönelik bilgi vermemektedir. Özellikle **Giresun kazâsındaki** 40.25 hânelik düşüş

¹⁹ Osmanlı da avâriz vergilerinin toplanmasında yaşanan sıkıntılar ve vergi mükelleflerinin kadı mahkemelerine yansıyan şikayetlerini konu alan bir çalışma için bkz. S. Demirci, "Complaints about avâriz assessment and payment in the avâriz-tax system: An aspect of the relationship between centre and periphery. A case study of Kayseri 1618-1700", *Journal of the Economic and Social History of the Orient JESHO* 46.4.(2003): 437-474. Bu vergilerin toplanması ile ilgili bir çalışma için bkz. S. Demirci, "Collection of avâriz and nüzul levies in the Ottoman Empire, 1620-1700", *Türk Tarih Kurumu Belleten*, 69/256 (Aralık 2005): 897-912.

incelemeye açıktır. Sürmene ve **Keşap** kazâlarındaki düşüş **Giresun** kazâsındaki duruma göre biraz daha kabul edilebilir olsa da buralarda da yaşanan değişim ayrıca izah beklemektedir. Muhtemelen kazâ'nın idarî yapısındaki bir küçülme bu durumu izah için yardımcı bir unsur olarak görülebilir.²⁰ Ayrıca Giresun köylerinde azımsanmayacak miktarlarda "Seyyid Zümresi"nin varlığına Emecen dikkat çekmiştir.²¹ Şu halde vergi muafiyetleri ile mevcut vergilendirilebilir nüfus ve dolayısıyla avârizhâne sayılarındaki hissedilir düşüşlerde bir etken olarak düşünülebilir.

MM2805 1097/1687 Tarihli defterdeki kayda göre **Görelle kazâsından** 4.5 hâne ve bir rub' Trabzon kazâsına İlhak olunuyor. Trabzon kazâsının kayıtlarına baktığımızda "*kazâ-i Trabzon, ber mucceb-i tahrir-i cedit*" ifadesini görmekteyiz. Fakat aynı ifadeyi diğer kazâlarda göremediğimizden muhtemelen diğerleri statülerini muhafaza ettikleri halde Trabzon kazâsı yeni bir tahrirle muhatap oldu ve bu çerçevede **Görelle kazâsından** gelen **4.75** hâne de bu çerçevede Trabzon kazâsı hâne sayısına dahil edildi.²²

Yukarıdaki bilgilerden hareketle incelenen bölgenin Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Trabzon ile ilgili aktardığı ve birazda mübalağalı bir şekilde okuyucusuyla paylaştığı "**Trabzandır yerimiz - Akça tutmaz elimüz - Hapsi paluk olmasa - Niçe olurtı halumuz**" şeklindeki latifesinin çağrıştırdıklarının dışında, 17. yüzyıl Trabzon ve bağlı idari birimlerde, Giresun, Keşap, Kürtün ve Yavabolu (Görelle) kazâları örneklerinde olduğu gibi, vergi mükellefligi bağlamında akçeli işlerin varlığını göstermektedir. Bölge insanının incelenen zaman dilimi bağlamında muhatap olduğu avâriz vergileri ile ilgili vergi-ünitesi- avârizhâne sayılarındaki değişimin sosyo-ekonomik/sosyo-kültürel yönünü değerlendirmek üzere bu çalışmada kullanmadığımız Başbakanlık Osmanlı Arşivi Defter serileri içerisindeki bilgilerle yeni bir çalışmanın yapılmasını teşvik etmekte ve böylece bölge hakkındaki bilgilerimize yeni katkılar sağlanabileceği hususuna dikkat çekmek isteriz.

²⁰ 1682 tarihli avâriz defterindeki kayıtlarda Giresun kazâsındaki azalmadan bahisle köy sayısı 24 olarak verilmektedir. Bkz. Feridun M. Emecen, "Giresun", *DVİA*, Cilt 14, İstanbul 1996, s. 83.

²¹ Bkz. Emecen, "Giresun", gös. yer.

²² An yed-i kazâ-i mezbure ba ferman-i ali fi 3 R. Sene 1097.

KAYNAKÇA

I. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Dairesi Başkanlığı Yayınlanmamış Arşiv Kaynakları

1. Kamil Kepeci Tasnifi [KK] Avârizhâne Defterleri

2587-1050/1640, 2604-1053/1643, 2623-1065/1655, 2625-1067/1657, 3810-1070/1660, 3354-1074-75/1665, 2651-1080/1670, 2790-1082/1672, 2659-1084/1674, 2665-1086/1676, 3809-1089/1679.

2. Maliyeden Müdevver Tasnifi [MM] Avârizhâne Defterleri

2751-1030/1621, 3862-1038/1628, 3382-1050/1640, 3845-1051/1641, 3074-1051-52/1642, 2808-1055/1645, 3832-1058/1648, 3835-1057-59/1649, 4950-1060/1650, 2780-1061/1651, 1980-1061/1651, 3844-1062/1652, 2989-1064/1654, 3847-1066/1656, 3850-1067-68/1658, 2998-1068/1658, 2749-1068/1658, 2653-1080/1670, 7857-1080/1670, 3067-1073-74/1664, 2783-1075/1665, 3836-1078/1668, 3003-1081/1671, 3834-1081/1671, 2412-1083/1673, 2505-1085/1675, 3841-1088/1678, 3837-1090/1680, 3830-1091/1681, 9480-1096/1686, 2805-1097/1687, 2800-1098/1688, 3839-1098/1688, 2793-1103/1691, 2471-1104/1692, 2987-1106/1694, 3807-1108/1696, 3820-1111/1699, 3826-1112/1700

II. Çalışmalar

DAĞLI, Yücel, “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Trabzon” *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildiriler - 6-8 Kasım 1998*, Yay. Haz. Kemal Çiçek – Kenan İnan ve diğerleri, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları:75, (Trabzon 1999): 287-302.

DEMİRCİ, Süleyman, “Demography And History: The Value of The *Avârizhâne* Registers For Demographic Research: A Case Study of The Ottoman Sub-Provinces of Konya, Kayseri And Niğde, C.1620s-1700”, *Turcica* 38 (2006): 181-211.

-----, “Collection of *avâriz* and *nüzul* levies in the Ottoman Empire, 1620-1700”, *Türk Tarih Kurumu BELLETEN*, 69/256 (Aralık 2005):897-912.

-----, “Osmanlı Klasik Sisteminde Değişim: Diyarbakır Eyâletinde Olağanüstü Vergi Uygulamalarına Yönelik Gözlemler: 1645-1700”, *Osmanlıdan Cumhuriyet’e Diyarbakır* ed. Bahaeddin Yediylidiz & Kertsin Tomenendal, cilt 2, Ankara 2008: 363-385.

-----, “Tax-House Unit System And The Collection Of Ottoman Extra-Ordinary Taxes, C. 1600-1700” International Symposium on Sustainable Development., June 09 - 10, 2009, Sarajevo- Bosnia and Herzegovina, Volume 1, Economy and Management Proceedings, IBU Publication, Sarajevo 2009:446-449.

- , “Complaints about *avâriz* assessment and payment in the *avâriz*-tax system: An aspect of the relationship between centre and periphery. A case study of Kayseri 1618-1700”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient JESHO* 46.4.(2003): 437-474.
- “Collection of *avâriz* and *nüzul* levies in the Ottoman Empire, 1620-1700”, *Türk Tarih Kurumu Belleten*, 69/256 (Aralık 2005): 897-912.
- EMECEN, Feridun, “Giresun”, *DVİA*, Cilt 14, İstanbul 1996: 78-84.
- , “XV-XVI. Asırlarda Giresun ve Yöresine Dair Bazı Bilgiler”, *EFD*, S. 4 (Samsun 1989): 157-168.
- , Trabzon Eyâletinin Batı Sınırları”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu (6-8 Kasım 1998)*, Trabzon 1999, s.159-166.
- BOSTAN, Hânefi, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2002.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, “XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi”, *TTK Belleten*, XXX/102(1962): 293-337.
- KILIÇ, Orhan, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon Eyâleti’nin İdarî Taksimatı ve Tevcihâtı”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildiriler - 6-8 Kasım 1998*, Yay. Haz. Kemal Çiçek – Kenan İnan ve diğerleri, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları:75, (Trabzon 1999): 179-192.
- KILIÇ, Sibel, “Takılarda Kullanılan Organik ve Mineral Taşların İnsan Üzerine Etkileri” *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 29, Bahar 2011:119-132.
- ÖZ, Mehmet, Canik Sancağı Avâriz Defterleri (1642), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2008.

EK1:

MALİYEDEN MÜDEVVER DEFTER NO: 3835 H. 1057-1059 M. 1649
ANADOLU VE RUMELİ EYÂLETLERİ HÂNE-İ AVÂRİZ DEFTERİ

The image shows two pages of a handwritten document, likely a financial ledger or account book. The text is written in Ottoman Turkish, using a cursive script. The pages are filled with columns of numbers and descriptive text, organized into rows. The left page has a vertical label on the edge that reads "OSMANLI ARŞİVİ DÂİR BASKINLARI". The right page has a small table or list of numbers at the bottom right corner. The document is bound in the center, and the pages are slightly aged and yellowed.

**EK2: MAD 2805 1097-1687 ANADOLU VE RUMELİ EYÂLETLERİ
HÂNE-İ AVÂRİZ DEFTERİ**

OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BASKINLARI

1097-1687

Handwritten entries in Ottoman Turkish script, organized in columns and rows, detailing administrative and tax information for the provinces of Trabzon, Giresun, Keşap, Kürtün, and Yavabolu. The text includes names of districts (kazaları) and various numerical figures, likely representing population or tax amounts. The entries are written in a cursive style typical of Ottoman documents.